

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ

УДК 378.4:61(477.54)(091)ХНМУ

*В.М. Лісовий, І.Ю. Робак, Г.Л. Демочко**Харківський національний медичний університет***ДАТА НАРОДЖЕННЯ ХНМУ: ІСТОРИЧНІ ФАКТИ
ТА ЇХНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ**

Стаття присвячена важливому питанню історії Харківського національного медичного університету – обґрунтуванню часу його створення. Автори в ході дослідження джерел і літератури уточнили дату створення найстарішої вищої медичної школи України – харківської. Крім того, вони наполягають на уточненні низки історичних фактів.

Ключові слова: *Імператорський Харківський університет, медичний факультет, Харківський національний медичний університет, харківська вища медична школа.*

У липні 2015 року в Харкові був створений університетський консорціум – об'єднання авторитетних вищих навчальних закладів міста для формування інтелектуальної й управлінської еліти України, до якого увійшов і Харківський національний медичний університет. Природно, що кожний учасник консорціуму прагне визначити своє історичне місце в єдиному університетському просторі, що почав складатися в місті. А створення консорціуму підсилило інтерес громадськості до історії його учасників. Особливо це стосується питань щодо їхніх витоків, їхнього коріння. Не став винятком і ХНМУ. Адже його історичне місце в процесі становлення і розвитку як харківської вищої школи, так і української вищої медичної школи загалом досліджено ще недостатньо.

Відправною точкою історії будь-якого закладу є дата його створення. Як раз її стосовно ХНМУ наразі намагаються сфальсифікувати представники деяких харківських наукових шкіл, безпідставно відриваючи сучасний Харківський медичний університет від його історичного попередника – медичного факультету дорадянського університету.

Тому необхідно було відтворити історичну справедливість і визначити справжню дату створення ХНМУ, а відтак, розвіяти міфи щодо його непричетності до Імператорського Харківського університету.

Історіографія проблеми налічує приблизно стільки років, скільки існує Харківський університет. Традиційно 5- та 10-кратні річниці його існування відзначалися виходом друкованих матеріалів, присвячених історії університету починаючи з 1805 року до актуальної на той час дати. Визначимо найрепрезентативніші з них.

Перше окреме видання було присвячено 55-й річниці заснування університету [1]. А найфундаментальнішими працями дорадянського періоду, що мають пряме відношення до нашої теми, стали праці Д.І. Багалія [2–5]. Вони висвітлили головні шляхи, якими прямував медичний факультет ІХУ на перших етапах свого розвитку. У дожовтневих роботах зібрано та вивчено надзвичайно цікаві дані, їх авторам були доступні джерела, багато з яких до нас не дійшли. Отже, з точки зору фактографії вони, безперечно, дуже змістовні.

За радянських часів вивчення історичного місця Харківського медичного інституту не проводилось. У ювілейних виданнях до чергових роковин повторювалися загальновідомі факти, проте ґрунтовна репрезентація документів не відбулася [6–9].

Присвячена 200-річчю Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна монографія була написана колективом авторів вже за часів незалежності України [10]. Проте складається враження, що вона була

підготовлена поспіхом, нашвидкуруч, «из того, что было». Відкриття університету і початок в ньому занять взагалі не розглядалися. А щодо медичного факультету, то до книжки автоматично перейшли всі хиби попередніх, ще радянських видань. Крім того, в науково-довідковому апараті праці, підготовленої 17 авторами, з'явилося багато помилок: низка джерел і матеріалів згадується по декілька разів і описується по-різному, деякі – не описані зовсім.

Щодо Харківського медичного університету, то його історія як за радянських часів, так і за часів незалежності України майже не досліджувалася фаховими істориками. Про неї здебільшого писали автори, які не мали уявлення про те, як правильно користуватися історичними джерелами та виявляти історичні закономірності. Найбільш вагомими стали два ювілейних видання до 200-річчя закладу [11–12]. Істориків чомусь до процесу їх написання не залучили. В результаті маємо фоліанти з невизначеним статусом (на останніх сторінках написано «історичне видання» (?)), позбавлені будь-якого науково-довідникового апарату (немає навіть списку використаних джерел і літератури) та з купою фактографічних помилок.

Зазначене історіографічне становище потребує ретельного дослідження подій і процесів, що відбувалися в роки становлення харківської вищої медичної освіти.

Дослідженню питання створення медичного факультету в Імператорському Харківському університеті дуже допомогло репринтне видання оригіналу Статуту ІХУ, яке вийшло 2012 року в Москві. На сторінках 231–233 цього Уставу зафіксовані «отделения или факультеты», серед яких містяться дані про «отделение, или факультет врачебных или медицинских наук» [13, с. 8]. Це дає змогу визнавати, що медичний факультет був із самого початку органічною складовою університету, адже дані про нього, як і про всі інші відділення, увійшли в найперший Статут вишу ще тоді, коли заклад навіть не було відкрито.

У дослідженні використовувалися як загальнонаукові методи: аналізу, синтезу тощо, так і конкретно-історичні: історико-генетичний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, історико-типологічний, синхронний та діахронний методи, метод структурно-функціонального аналізу.

Існує три основні точки зору на дату народження ХНМУ.

Одна з них, на наш погляд, не витримує критики й тому має бути розглянута і спростована першою. Згідно з нею відлік історії ХНМУ слід вести з радянських часів. Її прихильниками є певні представники університету ім. В. Н. Каразіна, які відривають історію ХНМУ від початку ХІХ ст., коли в Харкові заснували медичний факультет імператорського університету. Вони хочуть бачити наступником і спадкоємцем факультету сучасний медфакультет «каразінського» університету, переконуючи в цьому громадськість. Про це неодноразово стверджується на офіційному сайті ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Сучасний «каразінський» медичний факультет і окремі його кафедри ведуть свою історію від медичного факультету Імператорського Харківського університету [14–18].

Нібито існування харківської вищої медичної школи можна відлічувати від початку існування Харківського університету, проте історію ХНМУ не можна починати з медичного факультету Імператорського Харківського університету, адже медичний факультет ІХУ не був юридичною особою, а право юридичної особи його наступник – Харківська медична академія набула тільки 1920 року й далі передала його Харківському медичному інституті, правонаступником якого і є ХНМУ. А отже, ХНМУ має відраховувати свій вік від початку існування радянського вишу.

Історичні розвідки в цьому напрямі дозволили нам встановити певні факти та на їх підставі спростувати викладену точку зору.

Протягом багатьох років ХХ ст., коли в Харківському класичному університеті медичного факультету не було, ні в кого не виникало сумнівів щодо університетських коренів Харківського медичного інституту. Так, у 1935 році Президія Центрального виконавчого комітету УСРР видала Постанову «Про відзначення сторічного ювілею Київського державного університету та стотридцятирічного ювілею Харківського державного університету». В цій Постанові до ювілярів – Київського державного університету і Харківського державного університету, долучався Харківський медичний інститут. І жоден більше. Тобто 80 років тому на державному рівні визнавалось, що, крім ХДУ, тільки ХМІ має право відраховувати свій вік з моменту

створення Харківського університету. І з нагоди ювілею професори ХМІ одержали нагороди, і медінститут отримав десять стипендій (рівно стільки, скільки й інші ювіляри – Київський і Харківський держуніверситети) [19].

А 60 років тому, коли відзначали 150 років Харківському університетові, то всі вітали й Харківський медичний інститут. І десятки вітальних адрес від установ і організацій зберігаються сьогодні в Народному музеї історії ХНМУ [20], зокрема, вітальна адреса від колективу Харківського ордена Трудового Червоного Прапора державного університету ім. О. М. Горького за підписами всіх його державних і громадських керівників [20, № 1672]. І всі визнавали ХМІ ювіляром, тобто вбачали його коріння в Імператорському Харківському університеті.

1920 ж року, коли створювався окремий радянський медичний виш (Харківська медична академія), він отримав всю матеріальну базу медичного факультету ІХУ. До академії перейшли основні фонди медичного факультету (будівлі, споруди, зокрема факультетський корпус на розі вулиць Харитоненківської та Сумської, анатомічний корпус (який за призначенням використовується й сьогодні), чотири клініки «Клінічного містечка», рухоме майно, обладнання, витратні матеріали тощо) [21, арк. 39; 22, арк. 35, 78, 151–152]. До того ж, до академії (а пізніше й до ХМІ) перейшов працювати майже весь викладацький склад медфакультету (та ще й додалися викладачі Жіночого медичного інституту). Натомість нинішній Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна не може похвалитися таким фактом, адже на момент створення радянського університету в 1933 році лише 10 осіб викладацького персоналу на 65 кафедрах у новоствореному закладі мали наукові ступені [23, с. 55]! Тобто маємо той факт, що ХДУ просто втратив свою основну частину інтелектуальної еліти, яка роками «вигодовувалася» Імператорським університетом. Отака наступність! А медичний інститут-тут зберіг матеріальну і кадрову цілісність відповідного факультету ІХУ, та ще й «приріс» жіночим медичним інститутом. Це дає змогу і сьогодні, через понад 200 років, казати про наступність медичних генерацій по лінії: медичний факультет ІХУ – ХМА – ХМІ – ХДМУ – ХНМУ, а не по лінії: медичний факультет ІХУ – ХДУ – ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

Це, так би мовити, історичний бік питання.

Фактичний же бік полягає в наступності наукових шкіл. З цієї точки зору університетська традиція не переривалась на деяких факультетах сучасного ХНУ ім. В. Н. Каразіна, в юридичному, фармацевтичному вишах і в ХНМУ. Сучасний університет ім. В. Н. Каразіна отримав найбільший науковий спадок з огляду на кількість успадкованих шкіл. Тому можемо визнати його головним спадкоємцем по наступності шкіл. Проте медичні наукові школи він не успадковував. На медичному факультеті ІХУ почали складатися такі наукові школи: анатомічна, гістологічна, біохімічна, фізіологічна, патофізіологічна, хірургічна, акушерсько-гінекологічна, педіатрична, терапевтична, гігієнічна, психіатрична, мікробіологічна. І свого розквіту вони досягли в наступний період – період розвитку Харківського медичного інституту і медичного університету, а не медичного факультету університету ім. В.Н. Каразіна.

Отже, Харківський національний медичний університет є фактичним прямим спадкоємцем і наступником медичного факультету Імператорського Харківського університету.

Дві інші точки зору пов'язані зі створенням Імператорського Харківського університету, в якому від самого початку існування функціонував медичний факультет.

І тут наразі маємо дві дати: 1804 рік і 1805 рік.

Звернемося до історичних фактів. 5 (або 17 за григоріанським календарем) листопада 1804 року російський імператор Олександр I підписав установчу грамоту про створення Харківського університету і затвердив його Статут, в якому передбачалося «отделение, или факультет врачебных или медицинских наук». Так чи логічно вважати 1804 рік роком створення Харківського університету, а заодно і ХНМУ? Безперечно. Проте університет ще не був відкритим. 17 (або 29 за григоріанським календарем) січня 1805 року відбулося його офіційне відкриття [4, с. 192–201]. Можна відраховувати історію університету від його офіційного відкриття? Безумовно, що так. А як буде коректніше?

Пошлемося на авторитети. На початку ХХ ст. три визнаних авторитети, три корифеї історичної науки, один з яких – Микола Федорович Сумцов – дійсний член Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук, а двоє інших – Дмитро Іванович Багалій і

Владислав Петрович Бузескул – стали академіками в недалекому майбутньому, видали монографію «Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)» [3]. У монографії вони чітко визначили (подивимося на назву) рік створення університету – 1805. Дмитро Іванович Багалій – найвидатніший авторитет з історії Харкова, його майбутній міський голова і ректор Харківського університету, спільно з відомим професором-гігієністом Іринархом Поліхронійовичем Скворцовим 1906 року випустили книгу «Медицинский факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)» [5]. І з тих часів Харківський університет почав рахувати свій вік від 1805 року. І ні в кого це не викликало жодних сумнівів, навіть у більшовиків, які зазвичай не дуже жалували представників немарксистських історичних шкіл. Тому створений 1933 року Харківський державний університет відзначав своє 150-річчя 1955 року. І книжку відповідну видав [24]. А 175-річчя відповідно відзначав у січні 1980 року. І нову книжку видав [25]. А там на обкладинці великими цифрами недвозначно вказаний рік створення Харківського університету – 1805. І Харківський медінститут у своїй історії завжди відштовхувався від 1805 року. І підтверджує це монографія «Очерки истории Харьковского медицинского института», видана під редакцією тодішнього ректора Б.Я. Задорожного 1969 року [26]. Тому, коли, готуючись до 200-річного ювілею, вчена рада затверджувала і герб ХДМУ, і видання ювілейної монографії, то всюди фігурувала цифра «1805» [11].

Справа в тому, що терміном «створення» підміняються два поняття: «заснування» і «відкриття». Якщо казати про «заснування», то це 1804 рік. А відкриття відбулося 1805 року. Щодо «створення», то обидві точки зору мають право на існування. І тут в обговоренні цього питання можна було б поставити крапку, якби на гербах деяких закладів, які теж вважають себе наступниками Імператорського університету в Харкові, не було різночитання. Проте всім, хто вважає себе наступником Імператорського Харківського університету, потрібно прийняти єдину дату його створення. Сьогодні ж на гербах Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна і Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

красується цифра «1804», а на гербі Харківського національного медичного університету – цифра «1805». Це неприпустимо, бо веде до нерівноправності наступників і визнає меншовартість одних порівняно з іншими. Це питання історичної справедливості, іміджу і престижу.

Сучасний університет ім. В.Н. Каразіна датою свого заснування вважає 1804 рік. А щорічно 29 січня проводить урочистості з нагоди роковин відкриття університету 1805 року. І це триває ще з дорадянських часів [27]. Така дуалістична традиція здається нам цілком слушною.

Щодо радянського ХДУ, то в ньому не було медичного факультету, і сучасний медичний факультет ХНУ ім. В.Н. Каразіна не може вважатися наступником медичного факультету Імператорського Харківського університету, оскільки був створений через 73 роки після його закриття, а університетська традиція і розвиток наукових шкіл в медицині усі ці роки не переривалися. Університетське знамено підхопив і забезпечив подальший поступ шкіл Харківський медичний інститут, а сьогодні його справу продовжує Харківський національний медичний університет. Саме їхні наукові та педагогічні здобутки примножили спадщину медфакультету дорадянського університету. Від відкриття у 1805 році дотепер осередок вищої медичної освіти в Харкові під впливом різних обставин змінював як назву, так і статус, але ніколи не виходив за межі вищої школи і не переривав своєї науково-педагогічної діяльності. У вирі революцій, в евакуації під час Другої світової війни він продовжував підготовку якісних кадрів для медичної сфери.

Сучасний «каразінський» медичний факультет почав свою історію з «чистого аркуша», і він ще має здобути собі народну любов і пошану. ХНМУ ж свій авторитет вже завоював впродовж понад 200-річної історії як в нашій країні, так і в усьому світі і наразі зміцнює його на благо українського народу!

Таким чином, Харківський національний медичний університет є фактичним прямим спадкоємцем і наступником медичного факультету Імператорського Харківського університету.

Датою народження сучасного Харківського медуніверситету є дата створення класичного університету в Харкові.

Датою створення Харківського університету може рівнозначно вважатися як да-

та його заснування (17 листопада 1804 р.), так і дата відкриття (29 січня 1805 р.).

Сучасний медичний факультет ХНУ ім. В.Н. Каразіна не може вважатися наступником медичного факультету Імператорського Харківського університету, оскільки був створений 1993 року, тобто через 73 роки після його закриття, а розвиток університетських наукових шкіл в медицині усі ці роки забезпечував окремий Харківський вищий медичний навчальний заклад, який нині носить назву Харківський національний медичний університет.

А сучасний «каразінський» медичний факультет почав свою історію з «чистого аркуша».

Історія заснування і відкриття ХНМУ не обмежується двома датами, хоча в їх визначенні бачиться певний прогрес. Багато документів, що стосуються реорганізації вищої медичної школи в Харкові, втрачено. Тому подальші розвідки мають проводитися у розрізі заповнення «білих плям» і конкретизації спірних моментів. Це ще раз допоможе довести, що харківська вища медична школа – найстаріша в усій Україні.

Список літератури

1. *Фойгт К.* Историко-статистические записки об Императорском Харьковском Университете и его заведениях, от основания Университета до 1859 года / К. Фойгт. – Харьков : тип. ун-ту, 1859. – 175 с.
2. *Багалея Д. И.* История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905): ист. моногр.: в 2 т. / Д.И. Багалея, Д.П. Миллер. – Репр. изд. – Харьков, 1993. – 2 т. – 986 с.
3. *Багалея Д. И.* Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Д.И. Багалея, Н.Ф. Сумцов, В.П. Бузескул. – Харьков : тип. Адольфа Дарре, 1906. – 344 с.
4. *Багалея Д.И.* Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам): в 2 т. / Д. И. Багалея. – Х. : тип. и литогр. М. Зильберберга, 1893–1904. – 2 т. – 1136 с.
5. Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / под ред. И.П. Скворцова и Д.И. Багалея. – Харьков: тип. «Печ. дело» кн. К. Н. Гагарина, 1905–1906. – V, 471, 314, XVI с., 27 л. портр.
6. Короткі нариси з історії Харківського державного університету. – Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1940. – 300 с.
7. Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет / [редкол.: С. М. Короливський (пред.) и др.]. – Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1955. – 543 с.
8. Очерки истории Харьковского медицинского института / [редкол.: В. А. Задорожный (отв. ред.) и др.]. – Харьков: ХМИ, 1969. – 486 с.
9. Харьковский государственный университет 1805–1980. Исторический очерк. – Харьков: Вища шк., 1980. – 160 с.
10. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В.С. Бакіров, В.М. Духопельников, Б.П. Зайцев та ін. – Харків: Фоліо, 2004. – 750 с.
11. Історія Харківського державного медичного університету: 1805–2005 / за ред. А.Я. Циганенка. – Харків: ВПЦ «Контраст», 2005. – 742 с.
12. Вчені Харківського державного медичного університету. Присвяч. 200-річчю від дня заснування Харк. держ. мед. ун-ту, 1805–2005 / за ред. А.Я. Циганенка. – Харків: Харків, 2002. – 470 с.
13. Устав Императорскаго Харьковскаго Университета: 5 ноября 1804 г. / М. : Книга по Требованию, 2012. – 61 с
14. Історія університету [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.univer.kharkov.ua/ru/general/our_university/history
15. Медичний факультет [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.univer.kharkov.ua/ua/departments/medicine/medicine_about
16. Історія факультету – з минулого у майбутнє [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://medicine.karazin.ua/about/Istoriya-fakultetu—z-minulogo-u-maybutne>
17. Інформаційний буклет кафедри анатомії [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://medicine.karazin.ua/resources/52fc974993c401dbbd170dd0b933350a.pdf>

18. Інформаційний буклет кафедри внутрішньої медицини [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://medicine.karazin.ua/resources/28c9784f4df8822ecac83519218049f7.pdf>

19. Про відзначення сторічного ювілею Київського державного університету та стотридцятирічного ювілею Харківського державного університету : Постанова Президії Центрального виконавчого комітету УСРР від 16 груд. 1935 р. // Вісті Центрального виконавчого комітету Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів Української Соціалістичної Радянської Республіки. – 1935. – 17 груд.

20. Народний музей історії Харківського національного медичного університету. Основний фонд. – № 1671, 1672, 1673, 1674, 1675, 1676, 1677, 1679, 1680, 1681, 1685, 1686, 1687, 1690, 1691, 1692, 1693, 1694, 1695, 1696.

21. ЦДАВО. Ф. Р-166. Оп. 1. Спр. 1114.

22. ЦДАВО. Ф. Р-166. – Оп. 1. Спр. 1113.

23. Аврус А. И. История российских университетов / А. И. Аврус. – М., 2001. – 85 с. – С. 55

24. *Слюсарский А.Г.* Харьковский государственный университет им. А.М. Горького за 150 лет. 1805–1955. / А.Г. Слюсарский, В.И. Астахов, И.Я. Мирошниченко, Б.М. Барак, С.М. Короливский, Н.К. Колесник. Харьков: Изд-во ун-та, 1955. – 387 с.

25. *Рибалка И. К.* Харьковский государственный университет, 1805–1980: Ист. очерк / И. К. Рибалка, А. Е. Кучер, В. И. Булах и др.; Отв. ред. И. Е. Тарапов. – Харьков: Вища шк. – 1980. – 160 с.

26. Очерки истории Харьковского медицинского института / [редкол.: В. А. Задорожный (отв. ред.) и др.]. – Харьков: ХМИ, 1969. – 486 с.

27. Вчера, в день годовщины харьковского университета... // Южный край. – 1916. – 18 янв.

В.Н. Лесовой, И.Ю. Робак, А.Л. Демочко

ДАТА РОЖДЕНИЯ ХНМУ: ИСТОРИЧЕСКИЕ ФАКТЫ И ИХ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Статья посвящена важному вопросу истории Харьковского национального медицинского университета – обоснованию даты его открытия. Авторы в ходе исследования источников и литературы уточнили дату образования самой старой высшей медицинской школы Украины – харьковской. Кроме того, они настаивают на уточнении ряда исторических фактов.

Ключевые слова: Императорский Харьковский университет, медицинский факультет, Харьковский национальный медицинский университет, харьковская высшая медицинская школа.

V.M. Lisovyi, I.Yu. Robak, H.L. Demochko

BIRTHDATE OF KhNMU: HISTORICAL FACTS AND THEIR INTERPRETATION

The article is dedicated to the most important question of the history of Kharkiv National Medical University – determination of the time of its creation. The authors in lieu of the study of bibliographic sources and literature have specified the establishment date of the oldest higher medical school of Ukraine – the Kharkiv – and have refuted the distortion of historical facts.

Key words: Imperial Kharkov University, Medical Faculty, Kharkiv National Medical University, Kharkiv higher medical school.